

Луценко Є. В.

БЕЗСПОЛУЧНИКОВИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК РІЗНОВИД ЕЛІПСИСУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ СИНТАКСИСУ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ

Еліптичні конструкції були об'єктом багатьох дискусій ще від 60-х років минулого століття. Чимало проблем поставало перед лінгвістами: яке синтаксичне значення випущених елементів; у чому полягає природа еліпсиса тощо. І досі немає одностайної думки стосовно тлумачення цього явища чи єдиного підходу до дослідження синтаксису таких конструкцій. Еліпсис у китайській мові рідко ставав предметом дослідження; аж порівняно нещодавно (80-ті роки) почали з'являтися такі праці [Huang 1987]. З розвитком інформаційних технологій та пошвавленням інтересу до синтезування й розпізнавання мовлення явище еліпсису постало перед дослідниками в новому світлі – виникла потреба в поясненні, моделюванні та відтворенні мовленнєвих процесів, пов'язаних із ним [Wu 2000, 2002; Lin S. Y. 2008]. На сьогодні китайські та західні вчені вже створили складну систему різновидів та типів еліпсису, проте навіть щодо визначення поняття “еліпсис” одностайності досі немає.

Загалом під згаданим терміном сучасні дослідники синтаксису схильні вбачати деякі конкретні випадки його функціонування. У типологічному дослідженні “Теорія еліпсису” [McShane 2005] подано таке визначення синтаксичного еліпсису: “*невираження* слова чи словосполучення, котре, усе ж, очікувано може зайняти місце у синтаксичній структурі речення”. У книзі “Історичні нариси синтаксису ранньої сучасної китайської мови” (або “новокитайської мови” за класифікацією Ван Лі) на прикладах із писемних джерел, написаних мовою байхуа, розглянуто факти змін синтаксичної будови речень. Здебільшого автор спрямовує своє дослідження на виокремлення частин мови та на докази правомірності такого розподілу. Також під час розгляду різновидів зв'язку між частинами складних речень він зазначає, що сполучники є обов'язковим компонентом речень такого типу. Це твердження суперечить даним, наведеним у книзі “Нарис граматики класичної китайської мови”, де тенденція до переміщення

та випущення службових слів та сполучників зокрема простежена ще в китайській мові класичного періоду [Zhu 1996, 161].

У своїй праці “Конспект граматики китайської мови” Люй Шусян окремо зосередив увагу на явищі еліпсиса, зокрема у *веньяні*. Він пише, що “займенники третьої особи в китайській мові використовують набагато рідше, ніж в іноземних мовах, та частіше у *байхуа*, ніж у *веньяні*” [Lü 1961, 126]. Поза тим, як еліпсис він також розглядає випущення слова, що позначало початок прямої мови 曰 у *веньяні*, та імен і займенників, що використовувалися разом із цим словом при записі діалогічного мовлення. Крім названих вище випадків, до еліпсиса Люй Шусян відносить випущення підмета, додатка та службового слова 以, проте ці різновиди опущення він не пов’язує з винятковими випадками синтаксичних змін, а описує як звичайні закономірності китайської мови.

У одній із перших статей, присвячених саме цьому явищу в китайській мові, “Замітки про порожні категорії в китайській мові” [Huang 1987] на матеріалі китайської мови зроблено спробу ілюструвати функціонування теорії керування та обмеження. Загалом у дослідженні суттєво відчутний вплив Універсальної граматики Хомського. У цій статті Дж. Хуан переважно зосередив увагу на питанні про можливість реконструювання опущених одиниць у китайській мові, зокрема займенників. Аргументація автора побудована на спростуванні твердження Л. Сюй про невідзначеність функціонування цієї частини мови в реченні [Xu 1986]. Враховуючи те, що підхід, який застосовує Л. Сюй, ґрунтується на буквальному перекладі з китайської на англійську мову та навпаки, Дж. Хуан вказує на інваріантність перекладів, чим ставить під сумнів адекватність результатів цього дослідження. Згадана стаття є однією з багатьох публікацій Дж. Хуана на цю тематику, що були врешті зібрані у книзі “Синтаксис китайської мови” [Huang 2008], яка написана у співавторстві з Одрі Лі. Інтерес викликає стаття цієї дослідниці – “Еліпсис та опущені додатки” [Li Y.-H. 2007]: продовжуючи традиції генеративної граматики, в ній детально розглянуто різновиди еліптичних конструкцій та проведено аналогії між випущенням допоміжного дієслова в англійській мові та випущенням дієслівного звороту в китайській. Звертаючись до термінології комп’ютерної лінгвістики,

автори визначають еліпсис, або “порожній елемент”, як “вузол, що не містить жодного лексичного матеріалу” [Li Y.-H. 2007, 29]. У цих двох статтях можна спостерігати тенденцію, типovu для синтаксичних досліджень китайської мови: дуже узагальнене визначення природи синтаксичного явища – з одного боку, та занадто деталізований аналіз окремих випадків його проявів – з іншого, між тим – невизначеність принципів і методів класифікації різновидів цього явища.

Чарльз Лі та Сандра Томпсон у своїй “Функціональній граматиці китайської мови” [Li & Thompson 1981] безпосередньо не згадують про явище еліпсиса, проте наводять цікаві приклади з'єднання речень, що семантично складають одне ціле, але при цьому елемент, що їх з'єднує, формально відсутній:

人类活在世上，不能不劳动。
你不相信，我做给你看。
你们不做工，我们不付钱。

Разом із тим, серед інших прикладів можна натрапити на такі, де є службове слово, що виступає сполучником:

我是你的朋友，才告诉你这件事。
没有他们，就没有这个公司。
我有钱，就可以买到好的电视机。

При цьому автори зазначають, що виділене слово може бути випущене. Вони акцентують на тому, що відношення між двома реченнями не мають експліцитного означення, тому адресат усвідомлює його лише завдяки ознайомленості з контекстом вислову. На аналогічні твердження спирається В. Н. Ширяєв у своєму дослідженні складних безсполучникових речень російської мови [Ширяев 1984]. Він наголошує на тому, що відношення змісту ґрунтуються не на інтонації, а на лексично-семантичному складі предикатів та на досвіді мовця. А інтонація при цьому є лише сигналом, що вказує на необхідність виведення відношень змісту з наявних лексико-семантичних компонентів. Дослідник неоднозначно формулює визначення безсполучникового речення, а зокрема відсутнє чітке протиставлення сполучникового та безсполучникового речень. Окрім того, застосувати ознаки безсполучникового речення у російській мові при дослідженні синтаксису китайської мови було б недоречним через відсутність чітко сформульованого поняття частин мови та сполучників зокрема у китайській мові.

У цій же праці автор цілком спирається на твердження, що складне безсполучникове речення – це складне речення без сполучника, яке виражає відношення між його частинами. У “Теорії еліпсиса” [McShane 2005] також згадано випущення сполучників у розділі про еліпсис другорядних частин речення, щоправда як приклади використано уривки з літературних творів, а не з повсякденного мовлення, тому ілюстративного матеріалу недостатньо для складення повної картини різновидів цього явища, оскільки саме у розмовному мовленні воно функціонує найчастіше.

На початку XXI ст. серед мовознавців-генеративістів стала помітною тенденція до переосмислення основних засад, встановлених Н. Хомським. Зокрема це можна простежити у статті “Кореляції еліпсиса дієслівного звороту у стандартній китайській мові” [Zhang & Ji 2000]. Там автор пропонує новий підхід до аналізу випущення дієслівного звороту, в якому важливе значення надається місцю прислівника, а в запереченнях до прислівника прирівнюється частка 不. Загалом такі роботи спрямовані на пояснення того, як мовці сприймають еліпсис. Ця тенденція вже помітно оформлена в роботі “Еліпсис” [Lobeck 1995], що стала згодом відправною точкою для багатьох дослідників цього явища в китайській мові. Однак далеко не всі поняття, впроваджені А. Лобек, використовуються в контексті дослідження китайської мови. Поки що найповніше описано явище опущення дієслівного звороту, а решта явищ здебільшого пов’язані з функціонуванням різноманітних синтаксичних конструкцій. Що характерно – аналіз явищ еліпсиса в таких випадках проводять дуже вузько, а дослідники користуються своїм, часто специфічним, категорійним апаратом, підлаштованим під конкретні потреби та поставлені завдання.

Окремого розгляду заслуговують методологічні та теоретичні засади дослідження граматики китайської мови й синтаксису зокрема, викладені в книзі “Курс китайської мови” [Курдюмов 2006]. Взявши за основу праці радянських та російських мовознавців-китаїстів та “Функціональну граматику” Ч. Лі та С. Томпсон, автор складає дуже своєрідну граматичну систему мови, керуючись предикаційною теорією. Протиставлення “топик”-“коментар” витісняє потребу класифікації слів за приналежністю до частин мови. Відповідно опис синтаксису китайської мови

набуває нових форм – замість частини речення є відповідні позиції, а лексеми мають “діапазон”, згідно з яким вони можуть функціонувати в мовленні. Що ж стосується позиції сполучника та безсполучникових речень, В. А. Курдюмов відзначає суттєве поширення цього типу зв'язку серед усіх функціональних стилів китайської мови, а також наводить це явище як типовий приклад дихотомії “топік”-“коментар”. За його твердженням, тут очевидно є роль семантичного зв'язку та чітко розкривається походження складних речень від простих, зведених відповідно до топіку та коментарю. Тобто вихідними є предикативні відношення, а решту відносин вже розшифровує слухач [Курдюмов 2006, 418]. Загалом треба віддати належне авторові за відмову від класичних та “шкільних” підходів до вивчення китайської мови. Зокрема, це дослідження, будучи фундаментальною працею з теоретичної граматики, є водночас корисним підручником довідникового характеру.

Поряд із працями в межах предикаційної теорії виникають дослідження еліпсиса та фокуса (Gengel, Lin, Su). Для цього напрямку загалом типові методи генеративної граматики, дуже поширені та складні за ієрархією системи різновидів еліптичних конструкцій, приклади з різноманітних мов світу в дусі універсальної граматики. Переміщення фокуса, в китайській мові зокрема, є часто характерним прикладом так званого “оператора порожнього питання”.

Автори праці “Синтаксис китайської мови” системно підійшли до опису теми: дуже детально проаналізовані типові явища та конструкції *путунхуа*. Поки що згадане дослідження є найсучаснішою та найпоследовнішою спробою граматичного аналізу тих явищ синтаксису китайської мови, що викликають інтерес у послідовників генеративної граматики. Специфіка цієї мети визначила основні моменти для розгляду у книзі. Зокрема детально описано виділення функціональних категорій та анафора, разом з тим явище еліпсиса стає об'єктом уваги лише в контексті анафоричного еліпсиса та поверхово у кількох випадках опущення дієслівного словосполучення. Подібну тенденцію підтримує автор “Структури та аналізу синтаксису сучасної китайської мови”, але крім названих вище випадків додано також опис випущення прийменників та прийменникових додатків, при цьому частину

ілюстративного матеріалу відносять також до анафоричного еліпсиса. У праці під назвою “Словосполучення у сучасній китайській мові”, що присвячена, здебільшого, класифікації різновидів словосполучень за їхнім складом та типом зв’язку, теж можна натрапити на складні безсполучникові речення в якості прикладів, але у цьому разі вони мають ілюструвати так званий “семантичний” тип зв’язку. Це поняття увів для позначення формально невираженого зв’язку між частинами складного речення ще Ван Лі 1951 року в “Теоретичній граматиці китайської мови” [Wang 2000]. Цікавим є той факт, що подібні проблеми виникають при дослідженні синтаксису фразеологічних одиниць китайської мови [Ветров 2006], де типи синтаксичного зв’язку аналогічні до повноцінних речень. Проте переважно автор статті розглядає основні риси та випадки зовнішнього синтаксису фразеологічних одиниць, лишаючи зв’язки внутрішні поза увагою.

Існують й інші підходи та напрямки до вивчення еліптичних конструкцій китайської мови. Зокрема Пан Хай-Хуа у своїй праці, присвяченій перекладу еліптичних конструкцій [Pan 2000], вказує на недоцільність застосування паралельного дослідження цих явищ у китайській та англійській мовах, акцентуючи увагу на більшій значущості семантичної та контекстної складової. Також він переглядає усталені відношення конструкцій із нульовим додатком та випущенням дієслівного звороту. Головним чином автор спирається на тезу про невідповідність поняттєвого апарату цієї сфери в китайській та англійській мовах.

Що ж до безсполучникового зв’язку, ситуація стосовно його визначення неоднозначна. Традиційно опис цього явища у китайській мові можна зустріти хіба що у радянських та російських дослідників (Горелов, Курдюмов). Цілком очевидно, що це вплив описових граматики російської мови. Натомість практично ніякої уваги цьому різновиду синтаксичного зв’язку не приділено з боку європейських та американських дослідників, навіть у найбільш глибоких дослідженнях еліпсиса (Лобек, МакШейн). У працях з історії синтаксису китайської мови випущенню сполучників відводиться незначне місце, найчастіше воно зводиться до еліпсиса службових частин мови. Крім того, це явище у сучасній лінгвістиці частіше відносять до типу синтаксичного зв’язку, а не до різновиду еліпсиса. До чого ж насправді цей феномен

ближчий: до випущення чи до зв'язку? Вирішення цієї дилеми цілковито залежить від принципів, за якими відбувається аналіз мовного матеріалу, та від усталених уявлень про граматичну структуру тієї чи іншої мови. Так, китайські лінгвісти до 90-х рр. були схильні розглядати це явище як різновид синтаксичного зв'язку, а саме семантичний зв'язок “意合法”, що функціонує не тільки на рівні словосполучень, а й навіть слів (Чжао, Ван, У). Згодом, із поширенням популярності генеративної граматики Хомського, увага дослідників перейшла на інші аспекти та типи еліпсиса – опущення дієслівного звороту, іменникового звороту тощо.

Наскільки ж виправдане таке ігнорування дослідниками конструкцій асиндетичного типу та еліпсиса “дрібних часток” (minor parts of speech за визначенням McShane) загалом з огляду на сучасні досягнення у сфері вивчення синтаксису? І що є причиною цієї ситуації? Що стосується китайської мови, то можна припустити, що насамперед приводом для цього є невизначеність положення категорії частин мови. Через специфіку морфології китайської мови на сьогодні немає одностайності серед китаїстів щодо того, де пролягає межа китайського слова. Найбільш адекватним і досі можна вважати розділення на *实词* та *虚词* – “повні” та “порожні”, або повнозначні та службові, запропоноване ще Сюй Шенем. Також існує кілька доволі функціональних класифікацій частин мови, запропонованих пізніше, проте більшість із них засновані на поняттях, запропонованих чи запозичених з індо-європейських мов. Але вони виявляються ефективними виключно в межах певної наукової парадигми, в інших випадках – накопичення виключень із правил робить їх громіздкими та надієвими. Із сучасних теорій частин мови у китайській мові однією з найбільш цікавих є запропонована Курдюмовим модель “позиційної” або “діапазонної” граматики (Курдюмов). Хоча цей розподіл меншою мірою враховує особливості живого мовлення, більше спираючись на літературну мову. А конструкції з випущеними сполучниковими елементами найбільш характерні саме для усного спонтанного мовлення.

Таким чином, поняття “складне безсполучникове речення” не розглядається сучасними синтаксичними теоріями як різновид еліпсиса. Проте, якщо розглянути це явище на іншому, фонологіч-

ному, рівні, подібність між випущенням сполучників та головних членів речення очевидна. Про це вже неодноразово було згадано у працях із різних лінгвістичних дисциплін (Rowles, McShane, Wu, Li). І, хоча при цьому часто відсутні деталізовані описи речень із таким синтаксичним зв'язком, фактичні дані, отримані з мовного матеріалу, свідчать про аналогічність просодичних контурів у випущенні як другорядних, так і головних членів речення. Натомість, їм протиставляється анафора (Лі, Томпсон, Пан) як явище, що часто супроводжує еліпсис. Особливо типове це протиставлення для сучасних послідовників генеративізму. Крім того, ця закономірність у зв'язку між синтаксичним та фонологічним рівнями мовлення відмічена у таких мовах, як англійська, іспанська, російська, китайська тощо. Отже, найбільш чітко визначення для складного безсполучникового речення можна вивести, насамперед, саме з його просодичних ознак, а в синтаксичному плані суттєву різницю між кількома простими реченнями та одним складним безсполучниковим встановити практично неможливо.

Іншим критерієм для виокремлення речень такого характеру є семантичний аналіз. Він менш ефективний при аналізуванні великих обсягів мовлення, проте може бути логічним доповненням застосування просодичного підходу. У такому випадку просодичний контур виступає первинною ознакою, семантичний – вторинною, а синтаксичний аналіз вже може виявити певні закономірності на цьому рівні. Серед останніх тенденцій аналізу еліптичних конструкцій дедалі поширенішими стають дослідження опущення членів речення із прив'язкою до фокуса (Gengel, Li). Саме тут значеннєвий фактор набуває особливої ваги. Але застосування запропонованих цими авторами методик до випадків із семантичним зв'язком між кількома простими реченнями, або, інакше кажучи, до асиндетичних конструкцій, не є доцільним, оскільки розгляд фокуса в таких реченнях найчастіше проявляється у переміщеннях та випущеннях дієслівного та іменникового звороту. Сполучники тут не відіграють суттєвої ролі.

Окремої уваги заслуговує специфіка мовного матеріалу, на основі якого відбуваються дослідження такого явища, як випущення елементів речення. Варто відзначити, що цілком типово для генеративної граматики розглядати мовні явища з точки зору припустимості чи неприпустимості вжитку. Разом із тим, матеріал

для цього відбирається здебільшого з літературної мови, набагато рідше для цього використовуються приклади із живого спонтанного мовлення, котре містить в собі багато неоднозначних явищ у сенсі дотримання правил мови. При цьому саме такий різновид мовного матеріалу представляє найбільший інтерес при дослідженні таких “нетипових” і водночас розповсюджених феноменів, як безсполучниковий зв'язок у складних реченнях, випущення членів речення тощо. Саме в непідготованому усному мовленні можна достатньо чітко та ефективно вичленити такі структури, зокрема завдяки тому, що вони мають доволі легко впізнавані просодичні контури. Звичайні методи, які пропонує генеративна лінгвістика, натомість зводяться до синтаксичного аналізу, що, у випадку з китайськомовним матеріалом, найімовірніше, спричинить зарахування таких структур до простих, непов'язаних між собою речень. Це пояснює практичну відсутність такого поняття, як асиндетон у сучасних граматичних дослідженнях китайської мови, особливо якщо взяти до уваги, що генеративна граматики є домінуючою лінгвістичною теорією в КНР.

Цілком очевидно, що лише частина дослідників синтаксису китайської мови зосереджувала увагу на такому типовому явищі, як еліпсис та безсполучниковий зв'язок як його різновид зокрема. Серед розглянутих праць, присвячених цьому аспектові мови, деякі містять приклади та описи випадків опущення сполучників у складних реченнях, проте їх не відносять до явища еліпсиса. Частіше термін 省略 вживають для означення цього явища у мові *веньянь* чи *байхуа*. Крім того, китайські дослідники синтаксису менш схильні до теоретичного осмислення феноменів синтаксичного рівня, а частіше обмежуються наведенням прикладів із літературних джерел чи повсякденного мовлення, не надаючи тлумачення, а просто констатуючи факти. Західні дослідники, чимала частина котрих є адептами генеративної граматики, схильні вдаватися до більш деталізованих описів специфічних, іноді рідкісних випадків у зміні порядку членів речення чи полемізувати із приводу наявності та можливості існування частин мови в китайській мові. Загалом, наразі неоднозначними й надалі є формулювання таких понять, як “еліпсис”, “безсполучниковий зв'язок” чи “семантичний зв'язок”. Однак, найімовірніше, ця проблема не може бути вирішена доти, доки під питанням зали-

шається визначення меж слова та частин мови в китайській мові. Тому на сьогодні немає одностайності в цих питаннях навіть серед учених, що дотримуються однакових принципів та методів досліджень. У кожному окремому випадку, що ми розглянули в цій статті, науковець оперував своєю системою термінів, що не збігається з іншими або має відповідники тільки в деяких пунктах.

ЛІТЕРАТУРА

Ветров П. П. Проблемы внутреннего синтаксиса фразеологических единиц китайского языка // **Вопросы языкознания**. 2006, №6.

Горелов В. И. **Теоретическая грамматика китайского языка**. Москва, 1989.

Зеликов М. В. Эллиптические модели в языках Испании // **Вопросы языкознания**. 1994, №1.

Курдюмов В. А. **Курс китайского языка. Теоретическая грамматика**. Москва, 2006.

Чжао Юньпин. **Сопоставительная грамматика русского и китайского языков**. Москва, 2003.

Ширяев В. Н. Основы системного описания бессоюзных сложных предложений (ареальные черты, происхождение и функционирование) // **Вопросы языкознания**. 1984, №1.

Chao Yuen Ren. **A Grammar of Spoken Chinese**. University of California Press, 1968.

Gengel K. **Focus and Ellipsis: A Generative Analysis in Pseudogapping and Other Elliptical Structure**. Stuttgart University, 2007.

Huang C.-T. James. Remarks on Empty Categories in Chinese // **Linguistic Inquiry**, Volume 18, 1987.

Huang C.-T. James, Li Audrey Y.-H., Li Yafei. **The Syntax of Chinese**. Cambridge University Press, 2008.

Kempson R., Meyer-Viol W., Gabbay D. VP Ellipsis: Towards a Dynamic, Structural Account // **Fragments: Studies in Ellipsis and Gapping**. Oxford University Press, 1999.

Li C. N., Thompson S. A. **Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar**. University of California Press, 1981.

Li Y.-H. A. **Ellipsis and Missing Objects**. University of Southern California, 2007.

Lin Hua. **A Grammar of Mandarin Chinese.** Lincom Europa, 2001.

Lin Shu-Yen. **Chinese Ellipsis Processing.** National Taiwan Normal University, 2008.

Lobeck A. **Ellipsis: Functional Heads, Licensing and Identification.** Oxford University Press, 1995.

Lü Shu-Xiang. **Zhongguo wenfa yaolüe.** Liaoning jiaoyu chubanshe, 2002.

McShane M. J. **A Theory of Ellipsis.** Oxford University Press, 2005.

Pan Haihua. Null-Object Constructions, VP-Ellipsis, and Sentence Interpretation. City University of Hong Kong, 2000.

Pulleyblank E. G. **Outline of Classical Chinese Grammar.** UBC Press Vancouver, 1995.

Rowles C., Huang Xiuming. Prosodic Aids to Syntactic and Semantic Analysis of Spoken English // **Proceedings of the annual meeting on Association of Computational Linguistics, 1992**, pp. 112–119.

Su Cheng-Chieh. VP Ellipsis Correlatives in Mandarin Chinese. UST Working Papers on Linguistics, 2008.

Wang Li. **Yuyan xuelun wenji.** Shangwu yinshuguan, 2000.

Wang Li. **Zhongguo xiandai yufa.** Shangwu yinshuguan, 1983.

Wu Hsiao-hung Iris. **Ellipsis and Focus.** University of South California, 2000.

Wu Hsiao-hung Iris. **Gapping in Classical and Modern Chinese.** University of South California, 2002.

Wu Jing-Cun. Xiandai hanyu jufa jiegou yu fenxi. Yuwen chubanshe, 1992.

Xu L. Free Empty Category // **Linguistic Inquiry**, Volume 17, 1986.

Yip Po-Ching, Rimmington D. **Chinese: A Comprehensive Grammar.** Routledge, 2004.

Zhang Bin, Qi Hu-Yang. Xiandai hanyu duanyu. Huadong shifan daxue chubanshe, 2000.

Zhu De-Xi. Jufa jiegou // Zhu De-Xi xuanji. Beijing shifan daxue chubanshe, 20001.

Zhu Min-Che. Jindai hanyu jufa shigao. Zhongzhou guji chubanshe, 1996.